Muhtasar bir modernlik eleştirisi

BEYAZ ARİF AKBAŞ

beyazarifakbas@hotmail.com

David Frisby'in 'Modernlik Fragmanları' isimli kitabı, Almanya kökenli yirminci yüzyılın en orijinal düşünürlerinden olan Georg Simmel, Siegfried Kracauer ve Walter Benjamin'in çalışmalarına eleştirel bir giriş niteliğindedir. Farklı bir şekilde de olsa her üç düşünür; ondokuzuncu yüzyıl başlarındaki Paris veya daha sonraları Weimar Cumhuriyet'inin bir öncü kenti olarak gelişen Berlin hakkında yazılar yazmışlar ve kentsel yaşamdaki modernlik deneyimlerine bir ışık tutmaya çalışmışlardır. Örneğin, Simmel'in 'Metropolis ve Mental Yaşam'ı ve 'Modern Kültürde Çatışma' ya da 'Modern Kültür'ün Krizi' gibi eserleri o yüzyılın başında yaşanan toplumsal dönüşümün mantığını kavrama açısından son derece önemli metinlerdir. Frisby'in ifadesince Weber'in katı modernlik teorisine gereğinden fazla önem verildiği için; aynı kuşaktan olan Tönnies ve Durkheim gibi düşünürlerdeki modernlik paradigması daha yeni keşfedilmeye başlanmıştır. Frisby, çoğunlukla Simmel'in 'Para'nın Felsefesi' kitabı çerçevesinde bazı temel temalarını geliştirmiştir. Modern toplumda kaçınılmaz bir şekilde ortaya çıkan yeni olanı deneyimlime arzusundan hareketle ebedi bir şimdi olan modernliğin algısı oluşmuştur. Bilindiği gibi post-modernizm ise bu aşamanın bir sonrası ya da ötesidir. Dikkat edilirse burada bile bir ilerlemeci yahut Batı'yı merkeze koyan bir 'çizgi' mevcuttur. Kanaatimce ebedi olan bir şimdi yoktur ya da bunun bir aşılması gibi durum (Post-modernizm) söz konusu değildir. Tabiatta ve toplumda sadece bir "döngü" vardır. Yalnızca bazı mevsimlerin daha farklı geçmesi gibi zaman zaman görüntü farklılıkları oluşabilmektedir. Gayriihtiyarî bir şekilde tüm insanlık olarak bu kurguya neden tahammül etmek zorunda olalım? Zamanında modernlik konusunda yeni olabilecek tezahürleri dikkate alarak bir şekilde bir Baudelaire, Marx ve Nietzsche gibi aydınlar kendi eleştirel bakış açılarını geliştirebilmişlerdir.

Sanıyorum ki bizim içtimaiyat geleneğimiz içinde de Ziya Gökalp'a ideolojik saplantılar yüzünden gereğinden fazla önem verilmiştir. Cumhuriyetin derin ideolojik aygıtından, bir Gökalp'le kıyaslandığında, Cevdet Paşa'yı, Yusuf Akçura'yı ya da ne bileyim görüşleri çok daha insani olan Prens Sabahattin'i referans olarak kabul etmesini beklemek biraz afakîdir. Gökalp'in yarattığı düşünce etrafında şekillenen modernlik algısı bireysellik yerine Durkheim'e eklemlenerek cemiyetçi Fransız ekolünü benimsemiş ve farkında olarak veya olmayarak Cumhuriyet nomenklaturası toplumu Durkheim'in çarpıtılmış bir algılayışı çerçevesinde (Gökalp çizgisinde) malum ideolojisiyle tek tipleştirmeye çalışmıştır. Öte yandan Cumhuriyet ideolojisi o eğilmez bükülmez bürokratik yapısı nedeniyle de Weber'le göbek bağından bağlıdır. Frisby, çalışmasında sözünü ettiğimiz üç düşünürün spesifik metinlerindeki asli modernlik unsurlarını analiz etmeye çalışırken aynı zamanda modernleşmenin bazı metodolojik sorunlarına da değinmiştir. Aslında Frisby ile paralel bir şekilde sözünü ettiğim düşünürler üzerinden Türk Modernleşmesi'nin gecikmiş bir muhtasar eleştirisinin de yapılabileceği kanaatindeyim. Bu konuda hemen ilk elden akla gelen kitaplar; Şerif Mardin'in 'Türk Modernleşmesi' ile Mümtazar Türköne'nin yine aynı adı taşıyan 'Türk Modernleşmesi'dir. Sözünü ettiğimiz bu iki önemli kitap metodolojik bir zemine oturmakla birlikte milliyetçilik, laiklik, demokrasi, merkez-çevre gibi klişe kavramlar ötesinde günümüz sosyolojik kavramsallaştırma düzeyine ve çözümleme yetkinliğine pekte sahip değildir.

Yazarın ele aldığı bir diğer düşünür de Siegfried Kracauer'dir. Kracauer, tüm dünya da bir sosyolog olmasının yanında Frankfurt Okulu ve önemli bir eleştiri teorisyeni olarak bilinmektedir. Bizzat Georg Simmel'in kendisi onun düşüncelerini geliştirmesinde esin kaynağı olmuştur. Modernlik konusunda Kracauer'in 'Berlin ve Başka Yerlerde Sokaklar' isimli bir çalışması vardır ayrıca düşünür çeşitli sinema yapıtları üzerinden kendine has bir modernlik eleştirisi geliştirmiştir. Örneğin Modern Alman Sineması hakkında yazmış olduğu 'Caligari'den Hitler'e: Alman Sinemasının Psikolojik Tarihi' ya da 'Film Kuramı: Fiziksel Gerçekliğin Kurtarılması" gibi yapıtlar onun modernlik kuramının yapı taşlarıdır. Onun ölmeden önce en son yazdığı 'Sondan Bir Önceki Son Şeyler: Tarih' adlı yapıtı ise sanıyoruz ki Anglosakson Dünya'ya yakınlaşması neticesinde (Bu sırada Clombia Üniversitesinde ders vermektedir.) Frankfurt

Okulu'ndan bir nebze olsun ayrıştığı bir çalışmasıdır. Bu son kitabın adı bana Benjamin'in 'Tarih Meleği' metaforunu çağrıştırmaktadır.

Frisby'e göre; Kracauer'in ilk dönemlerinde 'varoluşçuluğu' çağrıştıran bir konumu vardır. O yıllarda düşünür üzerinde Kierkegaard'ın bir etkisinin olabileceği varsayılabilir. Daha sonraları Kracauer'de güçlü bir Marksizm ile birlikte Realizm etkisi de görülmektedir. Kracauer'in modernlik eleştirisinin ilk dönemleri kapitalizm üzerinden iken sonraki yıllarda Almanya'da Nasyonal Sosyalizmin artmasıyla birlikte Faşizme karşı sistemli bir eleştiriye dönüşmüştür. Bize göre; modernliğin en kusurlu örnekleri Faşizm, Kapitalizm ve Sosyalizm'dir. İnsanlık için kurtuluş yalnızca geleneksel İslam Dinidir. (İslam Dininin çok farklı yorumlanışları ve yansımaları içinde ise en muazzam anlayış ve sade bir yaşam biçimini salık veren İslam Tasavvufudur.) Çünkü bu üç ideolojinin de düşünce evrenlerinin merkezinde ırkçılık, para ve devlet (Kamusalın yüceltilmesi) vardır fakat insan yoktur. Aslında insanlığın sahip olduğu bu karanlık ideolojilerin acilen terk edilmesi ve tasviye edilmesi gerekmektedir. Kendini belli bir iktidara yaslamamış her namuslu aydının da bunu söylemesi elzemdir.

Bir ülkedeki liberal, faşist ya da sosyalist aydınların o ülkenin iyiliğini düşündüğü asla iddia edilemez. Bu ülke liberallere, faşistlere ya da sosyalistlere bırakılmayacak kadar önemlidir. Belki bazılarının içinde gerçekten de iyilik tohumu vardır fakat bir iyilik gibi düşünülen bu yansımalar neticesinde her daim milyonlarca insan ölmüştür. Bu bizi yanıltıp ta anarşizm felsefesine de götürmemelidir. Bunu farklı bir açıdan söyleyecek olursak; toplumun yapacağı şey "ideolojik bedensizleştirme" olmalıdır. Bedensizleştirilmiş düşünce ise rahatsız edici değildir ve bir ağacın tohumları kadar doğaldır. İnsanlara bir yığın deli saçması ve menfaat ilişkileri yerine domates fidesi dikmek ya da Epikür misali bir dilim kuru ekmek ve peynirle mutlu olması pek ala öğretilebilir. İnsan denen bu tuhaf canlının sonsuz kâinatın geleceğindeki akıbeti bedensizleşerek özüne katışmasına bağlıdır. Damla, deryaya karışmak istiyor çünkü parça her zaman bütüne meyyaldir. Tohumun içindeki çekirdek ruh'tur. "Ben, onun yaratılışını tamamladığım ve ona ruhumdan üflediğim zaman, siz hemen onun için secdeye kapanın." (Kur'an) İnsan, bir yönüyle Hallac'ın ya da Cüneyd'in söylediği şeydir.

Kitabın son bölümlerinde Walter Benjamin ve Modern'liğin tarih öncesine değinilmiştir. Benjamin, 'Tek Yönlü Yol' ve 'Pasajlar' kitaplarıyla kendi sosyal modernlik teorisini geliştirmiş Avrupa'nın yetiştirmiş olduğu en komplike beyinlerden biridir. Frisby'e göre; "Weber'in modernlik teorisine (bu teori önemli sosyolojik boyutlar ortaya çıkarmış olsa da) hiçbir şey borçlu değildir. Aslında bu yapıta ilişkin notlarda sık sık adı geçen tek bir sosyolog vardır: Georg Simmel. Pasajlar'ın ardındaki itici güç, Aragon'un Le Paysan de Paris (Paris Köylüsü) romanında, Opera Pasajı'nı gerçeküstücü bir bakış açısıyla ele alışıdır." (s.13) Benjamin'in metinlerindeki 'pasajlar' ondokuzuncu yüzyılda Pariste'ki kapitalizmin rüya âlemini ifade etmektedir. Bu rüya âlemi daha sonraları evrilerek günümüzün kapitalist mabetleri olan dev alışveriş merkezlerine dönüşmüştür.

Weber, kapitalizmin ortaya çıkış süreciyle ve nedenleriyle ilgilenirken (Protestan Etik ve Kapitalizmin Ruhu) sözünü ettiğimiz bu üç düşünür kapitalizm ile birlikte hayatın içinde oluşan yeni algı ve deneyim tarzlarıyla ilgilenmiştir. Benjamin muhteşem eseri olan Pasajlar'ı fragmanlar şeklinde yazmıştır. Frisby'in kitabının giriş kısmından da anlaşılacağı gibi; Benjamin ve diğerleri tarafından modernlik fragmanları konusunda ilgilenilen asıl "husus zamanın, mekânın ve nedenselliğin geçici, ele avuca sığmaz ve tesadüfî ya da gelişigüzel, süreksiz bir biçimde deneyimlenmesidir: Metropoldeki toplumsal, fiziksel çevreyle ve geçmişle ilişkilerimiz de dâhil, toplumsal ilişkilerin dolayımında konumlanmış bir deneyimdir bu." (s.14) Benjamin'in Pasajlar'ı hakkında yazan Susan Buck-Morss "Görmenin Diyalektiği"nde; düşünürün ilginç kavramsal imgelemini: ilerleme fikri, kapitalizmin ve modernizmin çekirdek başkentleri, fuarlar, mimarlık, yıkıntılar, kolektif rüyalar, metalaşma, mitik tarih ve doğa algılaması üzerinden değerlendirmeye (görmeye) çalışmıştır.

Benjamin Pasajlar'da kendi modernizm algısını "mozaik" diye bilinen nevi şahsına has bir metodu kullanarak fragmanlar şeklinde anlatmıştır. Bu fragmanlar genelde gündelik hayatta dikkat etmediğimiz alelade ayrıntılardan oluşmuştur. (Boşuna dememişler Şeytan ayrıntılarda

gizlidir.) İşte asıl Modernlik Fragmanları bunlardır. Benjamin, bazı metinlerinde ise modernizm algısıyla oluşan daha farklı sorunlara yönelmiştir. İnsanlar hep birlikte aşk kavramının içini boşaltmışlardır örneğin. Modernleşen dünyamızda insan giderek yalnızlaşmıştır. Modernizm bağlamında konu ile alakalı bir başka Benjamin kitabı da "Son Bakışta Aşk"tır. Acı çekmiş ruhların tamamlanmaya ve mutluluğa hakkı vardır. Modernizm, aşkında içine etmiştir. "Son Bakışta Aşk" geleceği ve ümidi olmayan bir aşktır. Görürsün ve daha başında vazgeçersin. Hepsi bu. Kalabalık bir caddeyi gözümüzün önüne getirelim. Kalabalık caddedeki insanlar benliğin tek bir unsuru içine hapsolmuştur ve diğer hemcinslerini yabancılaşmadan ötürü görmezden gelirler. Görürsün ve tekrar vazgeçersin, insanlardan kaçarsın. Yaşadığımız günümüz dünyası yapaydır, yapay; yani sahte. İlişkileri de sahtedir kaçınılmaz olarak. Ve sormak gerekir aşksız bir dünya ne kadar gerçektir?

Princeton Üniversitesi karşılaştırmalı edebiyat bölümündeki hocalardan Michael Wood kitap için yazdığı bir eleştiri yazısında sanat tarihçisi Erwin Panafosky'e göndermede bulunarak Modernlik Fragmanlarını modernizmin yapısındaki işaretleri görmeyi amaçlayan bir çaba olarak değerlendirir. Panafosky'in 'İkonografi: Rönesans Sanatında Hümanist Temalar' bizce en önemli eseridir ve Albert Dürer'i inceler. Panafosky, Rönesans sanat teorisinin bir konseptini kurmaya çalışan ilginç bir adamdır. Bu çaba aslında farklı bir şekilde modernizm ikonografisi üzerinden Benjamin'in fragmanlarla yaptığı şeye benzemektedir. Yine benzer şekilde İstanbul'a gelen 'Alman Sürgünü' kökenli entelektüellerden Erich Auerbach ve Leo Spitzer edebiyat alanında "Stilistik" metodunu geliştirmişler. Daha sonraları ise herkesin bildiği gibi Edward Said özellikle Auerbach'ın karşılaştırmalı edebiyat ve üslup tetkikleri ışığında "tekinsiz eleştiri" yapmıştır. Said, özellikle 'Şarkiyatçılık' kitabında çeşitli oryantalisttik metinlerdeki klişelerden hareketle Batının şark anlayışlarını ifşaa etmiştir. David Frisby'in 'Modernlik Fragmanları' kitabını, özellikle modernizmi ve onun varoluşsal açmazlarını merak eden okuyucuların fazlasıyla sevebileceklerini tahmin ediyorum. Kitabı önemli bir zahmete girerek okuyucuyla buluşturan çevirmen Akın Terzi'ye ayrıca teşekkür etmek gerekir diye düşünüyorum. Bu yazıyı aslında gazetelerin her hangi birinin kitap ekine göndererek yayımlanmasını istiyordum fakat buralardaki yazılara çoğunlukla müdahale edildiğini bildiğim için ne yalan söyleyeyim yollamak içimden gelmedi. Ve sadece Ulus Baker misali bu yazıyı internetin daha özgür olabileceğini düşünerek sanal ortama koymayı uygun buldum. Metni gazetelerin kitap eklerindeki editörlerin saçma sapan insafına terk etmediğim için de huzurluyum.

Modernlik Fragmanları
Simmel, Kracauer ve Benjamin'in Eserlerinde Modernlik Teorileri
David Frisby, Çev: Akın Terzi; Metis Yayınları, Ekim 2012, s. 360

